

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА МОВНОГО ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

INTERRELATIONSHIP BETWEEN THE LEVEL OF FORMATION OF NONVERBAL COMPETENCE AND THE LANGUAGE FACTOR OF THE PROFESSIONAL CULTURE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION SPECIALISTS

Гнатенко К.В.,

*orcid.org/0000-0001-5329-7846**старший викладач кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури*

У статті визначається та описується формування невербальної компетенції як невід'ємної частини мовної складової професійної культури майбутніх тренерів під час навчального процесу у закладі вищої освіти. Також висвітлюється взаємозв'язок між рівнем сформованості невербальної компетенції та частини мовної складової професійної культури майбутніх тренерів. Проаналізовано зміст понять «невербальна компетенція», «невербальна поведінка», «невербальні засоби» та «невербальна компетентність тренера». В статті розглянуто останні дослідження, щодо змісту цих понять. Зазначено, що ефективне формування невербальної компетентності потребує інтеграції міждисциплінарних підходів, які поєднують психолого-педагогічні та лінгвістичні засоби. Встановлено, що невербальна компетентність є не лише засобом підтримки комунікативної взаємодії, а й важливим чинником соціокультурної адаптації фахівця у багатонаціональному середовищі. Обґрунтовано доцільність цілеспрямованого розвитку невербальних навичок у процесі професійної мовної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання як умови підвищення ефективності їх подальшої тренерської діяльності. Ропроблено та проведено анкетування для визначення оціночного рівня сформованості невербальної компетентності студентами Харківської академії фізичної культури. Для анкетування та згідно до аналізу існуючих наукових досліджень визначено критерії оцінювання рівня сформованості невербальної компетентності майбутнього тренера. Окреслено відповідність показників визначених критеріїв до високого та низького рівня сформованості невербальної компетентності та вплив цих рівнів на професійну діяльність тренера. Виокремлено роль невербальної компетентності тренера при роботі на міжнародному рівні під час спілкування іноземною мовою з колегами, спортсменами, суддями, тощо. Проаналізовано статистичні дані отримані через анкетування та виявлено взаємозв'язок з безпосередньо мовною складовою професійної культури. Зроблено висновок, щодо формування невербальної компетентності під час навчального процесу в закладах вищої освіти саме через мовну складову.

Ключові слова: мовна компетентність, взаємозв'язок, невербальна компетентність, професійна культура, невербальні засоби, невербальна поведінка тренера.

The article defines and describes the formation of nonverbal competence as an integral part of the language component of the professional culture of future coaches during the educational process in a higher education institution. The relationship between the level of formation of nonverbal competence and part of the language component of the professional culture of future coaches is also highlighted. The content of the concepts "nonverbal competence", "nonverbal behavior", "nonverbal means" and "nonverbal competence of the coach" is analyzed. The article considers the latest research on the content of these concepts. A questionnaire was developed and conducted to determine the assessment level of formation of nonverbal competence by students of the Kharkiv Academy of Physical Culture. For the questionnaire and according to the analysis of existing scientific research, criteria for assessing the level of formation of nonverbal competence of a future coach were determined. The correspondence of the indicators of the specified criteria to the high and low level of formation of nonverbal competence and the influence of these levels on the professional activity of the coach are outlined. The role of non-verbal competence of a coach when working at the international level during communication in a foreign language with colleagues, athletes, judges, etc. was highlighted. Statistical data obtained through a questionnaire were analyzed and a relationship was revealed with the direct linguistic component of professional culture. A conclusion was made regarding the formation of non-verbal competence during the educational process in higher education institutions precisely through the linguistic component.

Key words: language competence, relationship, nonverbal competence, professional culture, nonverbal means, non-verbal behavior of the trainer.

Постановка проблеми Сучасні глобальні тенденції розвитку суспільства, а також активізація реформаторських процесів у всіх сферах життєдіяльності країн світу спричиняють трансформацію підходів до визначення компетентностей майбутніх фахівців. Спостерігається зростання

суспільного запиту на висококваліфікованих спеціалістів різних галузей із вузькопрофільною спеціалізацією. У цих умовах професійне спілкування неможливо уявити без інтеграції такої складової професійної культури, як невербальна компетентність. Особливої значущості вона набуває

у підготовці майбутніх педагогів, які, відповідно до сучасних вимог, повинні не лише володіти ґрунтовними фаховими знаннями та професійними вміннями, сформованими в процесі навчання, а й демонструвати високий рівень розвитку ключових компетентностей, серед яких важливе місце посідає саме невербальна компетентність. Це зумовлено природою педагогічної діяльності, що передбачає створення виховного середовища на засадах авторитету, мотивації та патріотичного виховання. Аналогічні вимоги поширюються й на фахівців у сфері фізичної культури та спорту, зокрема тренерів. У зв'язку з цим актуалізується необхідність дослідження особливостей розвитку невербальної компетентності та вивчення рівня її сформованості у здобувачів освіти відповідного профілю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових джерел свідчить про значний внесок українських учених у розробку проблематики невербального спілкування та становлення комплексних підходів до його дослідження, зокрема у працях таких дослідників, як Л. Барінова, Н. Волкова, К. Горбатько, І. Ковалинська, Н. Колотій, В. Корнієнко, Л. Лужецька, О. Ольхович, Т. Осіпова, Л. Самойлович, Л. Славова, О. Субіна, О. Тацій, К. Яковенко та інші. Зроблений ними вагомий внесок підкреслює невід'ємність зв'язку невербальної поведінки із мовою та культурою, особливо професійною культурою фахівця, із дослідженням її проявів у текстах і фразеології, та обґрунтуванням працями вітчизняних класиків, із зазначенням ролі невербаліки у міжособистісній взаємодії, емпатії та навчанні, та розробленням практичних рекомендацій для різних сфер та напрямків [12, с. 83]. Значну увагу сучасні дослідники приділяють вивченню міжкультурних аспектів невербальної комунікації. У цьому контексті здійснюється порівняльний аналіз стереотипів вербальної та невербальної поведінки представників різних культур, а також розглядаються особливості інтерпретації жестів і національно специфічних елементів мови тіла у процесі перекладу. У підсумку, у межах лінгвістичного підходу невербальна комунікація постає як невід'ємна складова мовленнєвої діяльності та дискурсу, що потребує цілісного опису і врахування в лексикографії, теорії перекладу та комунікативній лінгвістиці [12, с. 84]. Окремим напрямом аналізу виступає дослідження невербальної поведінки педагогів та її впливу на освітній процес. Установлено, що недостатній рівень сформованості вмінь і навичок щодо використання та продукування невербальних засобів комунікації

у вчителів обмежує їхню здатність керувати власною невербальною поведінкою під час взаємодії з учнями, а також негативно впливає на рівень емпатійності. Інакше кажучи, педагог, який не володіє ефективними невербальними стратегіями, не повною мірою усвідомлює сигнали, які подає сам, та недостатньо чутливо реагує на емоційні стани учнів. Такі результати підкреслюють важливість професійної підготовки педагогів у сфері розвитку невербальної комунікативної компетентності, що в педагогічній науці розглядається як складова професійної майстерності вчителя. У процесі підготовки майбутніх педагогів увага акцентується на формуванні навичок виразної міміки, культури жестів, ефективного зорового контакту та дотримання просторової дистанції в освітньому середовищі. З метою вдосконалення невербальної поведінки розробляються спеціалізовані тренінгові програми й методики, серед яких українськими фахівцями активно застосовуються ситуаційні завдання, ігрові методи, а також відеоаналіз фрагментів уроків.

Постановка завдання. У межах дослідження особливу увагу було приділено вивченню впливу невербальної комунікації на ефективність навчально-виховного процесу здобувачів освіти у сфері фізичного виховання. На підставі емпіричних спостережень виявлено, що відкритість пози, дружелюбна жестикуляція та візуальний контакт з боку тренера сприяють формуванню позитивного емоційного тла під час навчання й тренувань. Водночас прояви закритої постави або монотонного голосу можуть слугувати індикаторами емоційної напруги, що, у свою чергу, передається вихованцям. Аналіз динаміки розвитку комунікативної поведінки вказує на те, що в ранньому дитинстві саме невербальні сигнали відіграють провідну роль у взаємодії, формуючи підґрунтя для подальшого опанування мовних форм спілкування. У контексті освітньої підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання це зумовлює необхідність інтеграції вербальних та невербальних каналів комунікації у навчальний процес. Зокрема, важливо як урахування спонтанних невербальних реакцій здобувачів освіти (міміки, жестів, пози тіла як показників рівня розуміння або втоми), так і свідоме, цілеспрямоване використання педагогом невербальних засобів для посилення ефективності подання навчального матеріалу. Методичні джерела сучасної педагогіки фізичної культури акцентують увагу на доцільності поєднання вербальних пояснень із демонстрацією, варіацією інтонації, руховими елементами та іншими невербальними

засобами, що сприяє оптимізації сприйняття й засвоєння знань. У результаті взаємозв'язок між рівнем сформованості невербальної компетентності та мовною складовою професійної культури майбутніх фахівців фізичного виховання набуває системного характеру: ефективне педагогічне спілкування у сфері спорту можливе лише за умови їхньої інтеграції. Оновлений зміст підготовки майбутніх тренерів передбачає формування у них здатності до ефективної мовної і невербальної взаємодії з вихованцями. Педагог повинен володіти професійною мовою, жестовою культурою, мімікою, зоровим контактом, адекватною просторовою дистанцією, що є важливими індикаторами рівня комунікативної компетентності. Наукові публікації українських авторів підтверджують актуальність вивчення зазначених аспектів, підкреслюючи значення невербального компонента як одного з ключових чинників формування професійної культури педагога. Відтак дослідження рівня сформованості невербальної компетентності майбутніх фахівців фізичного виховання в контексті її взаємодії з мовними складовими професійної діяльності набуває особливої наукової та практичної цінності [3, с. 57].

Виклад основного матеріалу. Мовна компетентність тренера у сучасній освітній парадигмі розглядається як інтегрована професійно-особистісна характеристика, що є обов'язковим елементом освітніх програм підготовки фахівців у сфері фізичної культури і спорту. Вона покликана забезпечувати ефективність професійної діяльності та слугує індикатором рівня загальної професійної культури фахівця [3, с. 58]. Проведене дослідження шляхом анкетування студентів Харківської державної академії фізичної культури дозволило частково оцінити рівень сформованості їхньої невербальної компетентності. Згідно з науковими підходами, дана компетентність визначається як здатність ефективно використовувати та інтерпретувати систему невербальних засобів комунікації (міміку, жести, інтонацію, позу, дистанцію, зоровий контакт тощо) в межах професійної взаємодії з вихованцями, колегами та учасниками освітньо-тренувального процесу. Особливого значення невербальна компетентність набуває у контексті міжнародного тренерства, де міжкультурна комунікація передбачає підвищену чутливість до національно зумовлених варіацій у тлумаченні жестів, міміки та просторової поведінки. У такому середовищі саме високий рівень невербальної компетентності дозволяє уникати комунікативних бар'єрів, забезпечуючи

точність і коректність взаємодії. Критерії оцінювання рівня сформованості цієї компетентності зазвичай ґрунтуються на здатності педагога ефективно поєднувати та адаптувати зазначені невербальні елементи у різних комунікативних ситуаціях. Невербальні засоби виконують низку функцій: вони підсилюють вербальні інструкції, емоційно забарвлюють навчальний матеріал, сприяють кращому засвоєнню теоретичних знань через демонстрацію, формують авторитет тренера в очах вихованців. Зоровий контакт, інтонаційні акценти, змінена поза або контрольоване скорочення дистанції можуть ефективно регулювати поведінку групи, підвищуючи дисципліну та включеність спортсменів. Крім того, тренер, який володіє розвинутою невербальною чутливістю, здатен оперативно зчитувати емоційні сигнали вихованців – міміку, погляди, жести, що дозволяє адаптувати педагогічну тактику відповідно до актуального психофізичного стану групи. Невербальна відкритість – зокрема доброзичлива міміка, відкриті жести, м'який погляд – формує довірливу атмосферу взаємодії, підвищує мотивацію до занять і позитивно впливає на психологічний клімат в групі. Таким чином, взаємозв'язок **мовної та невербальної складових професійної культури майбутнього тренера** є ключовим чинником успішної професійної соціалізації, ефективної міжособистісної взаємодії та результативності тренувального процесу. Необхідність формування цієї інтегрованої комунікативної компетентності має бути закладена на рівні освітніх стандартів та методичного забезпечення підготовки педагогічних кадрів у сфері фізичного виховання. З огляду на результати дослідження, виявлено низький рівень сформованості невербальної компетентності у студентів перших років навчання спеціальності «тренерська діяльність», що свідчить про наявність проблем у формуванні цілісної системи комунікативної компетентності. Зокрема, недостатнє володіння невербальними засобами комунікації обмежує можливості ефективної професійної взаємодії тренера з вихованцями, їхніми батьками, колегами з освітніх і спортивних закладів, а також із представниками міжнародного спортивного середовища. Це свідчить про необхідність комплексного перегляду підходів до формування комунікативної компетентності майбутніх тренерів у процесі професійної підготовки. Відсутність здатності до ефективного використання невербальних засобів призводить до порушення міжособистісної взаємодії, зниження авторитету тренера, невдоволення

з боку вихованців, ускладнення стосунків у тренерських колективах та непорозуміння у міжкультурному контексті професійної діяльності.

Проведене дослідження було зумовлене потребою в діагностиці рівня сформованості невербальної компетентності у студентів спеціальності «тренерська діяльність» Харківської державної академії фізичної культури. Дослідження базувалося на двох основних завданнях: теоретичному аналізі наукових праць у цій галузі та проведенні емпіричного дослідження шляхом анкетування студентів 1-го та 4-го курсів. Анкетування проводилося за допомогою діагностичного інструментарію – опитувальника «Оцінка невербальної компетентності майбутніх тренерів». Цей інструмент дозволив виявити рівень поінформованості студентів щодо функцій невербальної комунікації, її значення у професійному тренерському спілкуванні, а також здатність майбутніх фахівців свідомо регулювати власну невербальну поведінку відповідно до контексту професійної взаємодії. Зокрема, оцінювалися такі компоненти: усвідомлення ролі міміки, жестів, інтонації, пози, погляду в процесі комунікації; здатність передавати емоційні стани та інтенції невербальними засобами; узгодженість вербального і невербального повідомлення; гнучкість поведінки залежно від комунікативного контексту; уміння «зчитувати» емоції співрозмовника; адекватність реакцій у міжособистісній взаємодії; здатність розпізнавати приховані емоції та суперечності між вербальним і невербальним рівнями. Окремий блок анкети був присвячений питанням культурної обізнаності, що дозволяло оцінити розуміння студентами значущості міжкультурних відмінностей у використанні невербальних засобів – таких як жести, погляд, дистанція – а також готовність уникати конфліктів, спричинених культурною специфікою спілкування. У результаті було підтверджено, що **рівень сформованості невербальної компетентності безпосередньо впливає на реалізацію мовної складової професійної культури тренера**, що проявляється у здатності будувати ефективну, етичну, психологічно комфортну та адаптовану до різних соціокультурних умов взає-

модію. Високий рівень інтеграції невербальної та мовної компетентностей забезпечує формування стійкого професійного іміджу тренера, підвищує рівень довіри з боку вихованців, знижує ризики виникнення конфліктів і створює сприятливе емоційне середовище у спортивному колективі. Таким чином, результати дослідження доводять необхідність включення цілеспрямованого формування невербальної компетентності у структуру підготовки фахівців фізичного виховання як одного з ключових компонентів професійної мовної культури.

Висновки. На підставі проведеного нами аналізу показників та критеріїв обраних компонентів для опитування було сформовано наступні висновки. Рівень сформованості невербальної компетентності є важливою складовою професійної культури майбутніх фахівців фізичного виховання, що безпосередньо пов'язаний із мовним чинником як засобом реалізації комунікативної ефективності. Взаємозв'язок між цими компонентами проявляється в тому, що успішна професійна взаємодія у сфері фізичного виховання потребує інтеграції вербальних і невербальних засобів комунікації для досягнення педагогічних цілей. З одного боку, мовний чинник забезпечує точність термінологічного вираження, вербальну інструкцію, пояснення й мотивацію, а з іншого – невербальна компетентність виконує функцію підсилення, уточнення чи навіть заміщення вербального контенту через міміку, жести, темп мовлення, контакт очей, просторову позицію. У контексті професійної діяльності викладача або тренера така синергія визначає рівень довіри, авторитету, емоційного контакту з учасниками освітнього процесу, а отже – і ефективність навчально-виховної взаємодії. Таким чином, чим вищий рівень сформованості невербальної компетентності, тим більш вираженим стає мовний компонент професійної культури, що дозволяє майбутньому фахівцю фізичного виховання успішно адаптуватися до комунікативно-динамічного середовища професійної діяльності, ефективно впливати на вихованців та реалізовувати педагогічні завдання комплексно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник. Київ : Вид-во «Академія», 2006. 256 с.
2. Галицька, М.М. «Культура» та «освіта»: взаємозумовленість понять Педагогічний процес: теорія і практика, 2013. Вип. 4, 28–33.
3. Гнатенко, К.В. Аспекти формування мовної культури як складової професійної культури майбутніх фахівців Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов», 2021. Вип. 94, 53–59 DOI: 10.26565/2227-8877-2021-94-08
4. Живага А.В. Мовний етикет вчителя англійської мови. Науковий пошук молодих дослідників. 2013. Вип. 7, 103–109.

5. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ : Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
6. Kovalenko, J., Gnatenko, K., Fedorenko, O., Karpets, L., & Kovalenko, R. Formation of Vocational Competence of Future Specialists in Physical Education and Sports. *Pedagogika*, 2021. 140(4), 220–236.
7. Колотій Н. В. Важливість використання невербальних засобів комунікації під час публічних виступів фахівців технічного профілю. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. № 3. С. 247–251.
8. Костікова, І.І. Використання методів педагогічного дослідження у процесі підготовки майбутнього вчителя. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2006. Вип. 2 <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2006.187070>
9. Кремень, В.Г. Духовність і культура суспільства визначаються розвитком освіти. Вища педагогічна школа СПВ. Університет в Б'ялостоці. Варшава, 2012. 45–55.
10. Лужецька Л. Невербальні засоби спілкування як складник мовленнєвої культури особистості. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2014. С. 145–150.
11. Ніколаєва, С. Ю. Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах. Київ: Ленвіт. 2015.
12. Ольхович О. В. Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2009. Вип. 11. С. 81–90.
13. Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки: монографія. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2019. 389 с.
14. Рудницька, О.П. Педагогіка: загальна і мистецька. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан 2005.
15. Славова Л. Комунікативні невдачі в англomовному спілкуванні: паралінгвістичний аспект. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. 2000. № 1. С. 144–148.
16. Філіпчук, Г. Г. Культурологічна основа сучасної. Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15-річчя АПН України). Педагогічна думка, (Т.2.) Київ: Дидактика, методика, інформаційні технології, 2007. 37–45.
17. Яковенко К. Є., Субіна О. О. Особливості застосування невербальних засобів ділового спілкування.
18. URL: <https://e-journals.udu.edu.ua/index.php/on/article/view/1111/1118> (дата звернення: 06.10.2024)